

ענת לויט

"באמצעות הנוף אני רושם את הנפש"

ראיון עם נתן יונתן עם זכייתו בפרס אלטרמן תשמ"ח

קטיווה וחסרי אירוניה והומור, מסוגלים להתייחס בכובד ראש אקדמי לכל מיני הגדרות מהסוג הזה. שירה, או שהיא טובה או שאיננה טובה. או שהיא יפה לאנשים או שאיננה יפה להם. או שהם אוהבים לקרוא בה, או שאינם אוהבים. אני מסתייג מאנשים שאוהבים לקרוא סוג מסויים של שירה בסתר, ובגלוי מתביישים להודות באהבתם. מעמידים פנים שהם אוהבים סוג שירה שלמען האמת הם אינם מסוגלים להתייחס איתה באופן אינטימי יותר מכמה דקות.

לנוסטלגיות למשל, יש מעט מאוד זכר בשירה שלי. לא מעט משירי מבטאים זיכרון, אבל לא נוסטלגיה, שמבטאת ביסודה געגועים הביתה. בגעגועים האלה, כשלעצמם, אין פסול. הם מבטאים אים חוויה רגשית אלמנטרית. אשרי אדם שיש לו בית שהוא יכול להתגעגע אליו, בין אם הבית הזה קיים בפועל ובין הוא קיים בתודעה, בזיכרון. אל הנוסטלגיה מתלווה משמעות שלילית כשמדובר בעודף, בגודש, האדם שחווה אך ורק חוויה של געגועים הביתה ומתעלם מהחיים שבהווה. אינני מאמין ששירה שמבטאת רק סוג כזה של רגש יכולה להאריך ימים. אם מדובר בבית טווי של געגועים הביתה בתוך מסגרת של יצירה חיה, חיונית, שפניה אל החיים, אינני רואה בכך פסול. שוב, אני חושב שזו אינולת לייחס לשירי רגשות יתר. יש לי אולי שירים לא טובים, כמו כל משורר, אבל לא מפני שהם רגשניים יותר. איכותו של השיר נמדדת בקריטריונים אחרים.

השיר ציטוט מתוכו, מעיד על אירוניה עצמית של מי שרואה את מקור הנוסטלגיה בתוך החוויה. כל חוויה או רגש הנמצא אים בשליטתו של האדם, אין בהם רע. דברים שאסורים עלינו ביומיום שלנו, בעולם השירה הם מותרים. זאת במידה שאדם נותן להם ביטוי מבוקר, אסתטי.

שאלה: בשיור אחר אתה כותב: "השמש והים, הלחם, העולם / זכל מה שהיה נשאי לחיות בתוך השיר". באילו מלים של פרוזה היית בוחר כדי לנסח את ההצהרה הארספואטית המבוטאת בשורה זאת?
תשובה: השורה הזאת מבטאת את האופן שבו אני תופס את היחס בין השיר לבין המציאות. הנושא הזה תמיד העסיק ויעסיק אותי. אינני בטוח שאי פעם אוכל לנסח את דעתי ותחושותי לגבי הנושא הזה בצורה שאהיה מרוצה ממנה. כל סופר וכל אמן שואלים את עצמם בזמן מסויים את השאלה הזו. בשיר הזה וגם בשירי אחרים שלי, אני מבטא את אמונתי ביכולת השיר לשמר זארי לי גם להנציח דברים שהם בני חלוף. יכול להיות שאין דבר שאינו בן חלוף, ושגם המלים נשחקות בסופו של דבר. אבל תוחלת החיים של המלים היא גדולה יותר מתוחלת החיים של כל דבר אחר. בכך יש איוו נתמה לאיש כמוני. היכולת לשמר אירועים, חוויות, כך שיתקיימו מעבר לזמן ההתרחשות שלהם, מעבר לסביבה שבה הם נוצרו, שהם יגיעו לבני אדם שאינם על ידי הצורך להגיע אל ליבות בני אדם, האשליה של היכולת להגיע – כל אלה מעניקים ליוצר נחמה, מוציאים אותם מתחושת הבדידות, מעניקים תחושה של כוח חיים.

שאלה: את השיר 'פתיחה אפשרית לאפילוג', המוקדש לבנך זיו, אתה מסיים בשורות – "היד מושטת לחפון אלומת קוצים יבשים / או חופן עפר כדי לחוש אדמה – היד הזאת שנועדה אולי למשהו אחד כמו לסתת אבנים כבדות או לזרוק / שדות. יד-איכרים שבכורות הנסיכות ומצביאיה הרוח וותרה / בין הספרים...", שמבטאות החלבוטות שהייתה קיימת בך לגבי אורח חיים שהצטרפת להכריע לגביו. מה פירושה של הכרעה כזו עבורך?

באמת יש בשורות הללו הדל לבטים שליוו אותי הרבה שנים, באשר למאבק בין הרצון שלי להתמכר ליצירה חומרית, לבנות, לחרוש, לבין מה שג'ויס מכנה – להיות כהן ליופי, אדם שמתמכר ליצירה האמנותית ומוותר על מעורבות ביצירה הפיסית, היומיומית. בנעורי הייתי חקלאי ואהבתי את עבודת האדמה. ראיתי בה עולם שלם, שיש בו גם ממשות וגם פילוסופיה קצת טולסטויינית או גורדוניסטית. אני כמובן לא הראשון שראה סתירה בין האסתטי לאתי, שהולידה אצלי בתקופות מסוימות בעיות בעלות אופי מוסרי וחברתי. האמירה הזאת בשיר מבטאת אולי גם פחד מפני ההתמכרות לדבר המטאפיסי שמנתק מהמציאות. הרצון שלי להישאר דבוק במציאות האנושית, הוא אלמנטרי מאד אצלי.

דרך השיר הזה השתדלתי לטפס אל הגובה המכסימלי שאני מסוגל לו, כדי להתבונן בעצמי, במחדלים שלי, במעשי, בחולשתי, בלי לחשוש מלחשוף אותם, ומתוך עמדה של כוח. בגלל אופי האוניברסלי של השיר, מבחינתי, הקדשתי אותו לזיו, לבן היחיד שנותן לי חשבתי שאם יש שיר שאני רוצה להעביר אליו, כמין מסר אישי, זהו השיר הזה.

נתן יונתן

ושונים אלה מאלה, זה ודאי משום שמצאתי בכולם משהו מעצמי. אני יכול לנחש שהדבר שמצאתי בכולם זו ליריות המבטאת ראייה הגותית של העולם; הסתכלות אל העולם בדרך של התבוננות שונאית אולי פסיווית. מכל מקום אין זו התבוננות אקספרסיווית, וגם לא מרדנית או שמנסה לחולל מערבולות סביבה. אני עצמי נוטה יותר להתבוננות אסתטית. לכן אינני מסכים למה שנדמה לכמה מן המבקרים והקוראים שלי, הסבורים שהרגש, או לפעמים הרגש המוגזם והמודגש הוא שמנחה את כתיבתי. ההתבוננות שלי, כפי שהיא מתבטאת בשירי, כוללת גם את ההסתכלות וגם את הבינה – את המחשבה. זוהי התבוננות שמרסנת את הרגש ומעבירה אותו דרך מסננת רגישה וצפופה למדי.

אני גם אוהב כתיבה שיש בה הרבה פשטות במטאפורה, בהצגת הסיטואציה השירית. עבורי, השיר שואף תמיד לצאת מסיטואציה מציאותית, ריאלי, מוחשית, אנושית. לא מהפשטה ולא מהכללה. הוא שואף להגיע אל הכללה, אבל דרך הסיטואציה עצמה. את העניין הזה מצאתי גם אצל יסנין, בשירה המתורגמת מת שלו, וגם אצל קוואפיס.

באשר לנוף ארץ ישראל, לו יש ערך ממין אחר בשירי, שקשור באינטואיציה שלי ובהשקפת העולם השירית שלי, הגורסת ששירי רה, כמו כל יצירת אמנות, צריכה קודם כל להיבנות מהחומרים של מקומה. החומרים הללו הם האותנטיים ביותר. אלו החומרים שכאמן וכאדם אני יכול להשתמש בהם באמיתיות מכסימלית, בלי זיוף. אלו אינם חומרים סינתטיים. העפר, החול, הצמח שאני חש את ריחו, שאני יכול לחבר בינו לבין עננים ששטים בשמים, לבין הרוח שנושבת. אין פרח מבודד. הפרח שייך לעולם שלם, שכולו משתתף בעיצוב היצירה. לכן השירה שלי מבטאת דבקות בנוף. הנוף הוא המדיום שבאמצעותו אני רושם את הנפש. טשרניי חובסקי אמר שהאדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו. ואני אומר גם שנוף המולדת הוא תבנית הנפש של האדם. האדם, במנטאליות שלו, באופן הראייה שלו מעצב את הנוף, אבל הוא מעצב את הנוף בחומרים של הנוף עצמו. במובן הזה אני מקבל את ההגדרה של שירה ישראלית לגבי שירתי.

שאלה: הזכרת קודם את עניין הרגשיות בשיריך. באמת "הואש" מת" לא מעט גם בנוסטלגיה וברומאנטיות, שאולי הם שהפכו את ספריך הרבים לפופולאריים. האם ניתן להבין את שורות השיר – "היא חיכתה לי שנים על שנים, לבדה בנגוז הנשמה / השודה הנוס" טלגית הזאת על אודות השחפים, נו, אז מה / מה אם גבר אחד מפונק מסרב לחוקי הזקנה / ואומר במלים נכונות בלי שום פחד ובלי נחמה: / 'השחפים נטרפים בפריחה...' – גם כ"הודאה באשמה"?

תשובה: אינני מקבל את התארים או הסטיגמות שמדביקים לפעמים למשורר או לשירה. אני גם לא הקורבן היחיד לסטיגמות האלה, שבדרך כלל אינן עומדות במבחן השירה והזמן. מה שנראה רגשני לגבי דור אחד או תקופה אחת, כעבור שנים מעטות חדל להיראות כך. אלה מושגים יחסיים. רק אנשים חסרי חוש לפרספי

שאלה: אילו היה אחר זוכה השנה בפרס אלטרמן, אולי לא היה מקום או טעם להפנות אליו את שאלתי הראשונה. אוחך יש מקום וגם טעם רב לשאול על יחסך אל המשורר שעל שמו הפרס, משורר שהוא אולי החשוב שקם לנו אחרי ביאליק, ושאתה נמנה על דור שהושפע רבות מן הפואטיקה שלו.

תשובה: שלונסקי היה המשורר שנתן לי השוק החזק ביותר בימי נעורי, שגירה את דמיוני ואת הרצון שלי לכתוב שירים. כשנפל לידי ספרו של שלונסקי, "בגלגל", פתחתי את העמוד הראשון בשיר "התגלות", ונוצר בי אי שקט ותסיסה כזו שגרמה לכך שביום מן הימים התחלתי לכתוב בעצמי. תקופה ארוכה כתבתי בהשפעה שלונסקאית מובהקת, כך שאף שיר מהשירים שנכתבו באותו פרק זמן לא ראה אור. לשלונסקי, אם כן, אני חייב את הקטע הזה בפתיחה שלי. ההשפעה של אלטרמן היתה דומיננטית בכל השנים שבאו לאחר מכן. אלטרמן הקסים את כולנו. אני חושב שלא היה אדם קרוב לספרות שלא נישבה בקסמיו. אם אני משתמש במלה אהבה לגבי שירה, אין מישהו שהמלה הזו מתאימה לו יותר מאלטרמן. אני יכול לומר שאהבתי ואני אוהב משורר רים רבים. אני אוהב את ספריס ואת וולט ויטמן. אני אוהב את אמילי דיקנסון, ואני אוהב תרגומים מהשירים ברוסית. אבל לגבי אלטרמן יש למלה אהבה מלוא המשמעות. המדובר בהתקסמות הלב והרוח. עם השנים פחתה ההשפעה שהיתה לו על יצירתי, ופינתה את מקומה להשפעות אחרות. שיריו הפכו להיות יותר מקור של השראה. אבל הפרק המוקדם הזה אצלי, נראה לי כל כך חשוב בתולדותי, בביוגרפיה שלי, שבקבלת הפרס הזה אני רואה זכות גדולה מאד שנפלה בחלקי – להתחבר גם באמצעותו אל שמו של אלטרמן.

אני מאמין שפרס אלטרמן ניתן לי על מכלול יצירתי, ולא על יצירה זו או אחרת שלי. לפי הבנתי צריך לראות יצירה של משורר בתוך המסגרת התרבותית שבה הוא חי. לא צריך להתייחס לספרות כאל אימפריה מבודדת. הספרות היא צומת שבה מתנקזים ערכי תרבות של עם. קטונתי מלהיות השופט של עצמי, אבל כיוון שהפרס הזה הוענק לי, אני מקבל אותו בכבוד. אני חושב שכל ימי הייתי מעורה בתוך התרבות של עמי, בשפה העברית. אני קשור בכל ימי הנפש שלי וגם בנימי היצירה לתרבות העברית ולא לאיזה ערוץ קטן בה.

שאלה: בדבריך יש אולי דמו לכתר שקושים לך זה שנים, כשמכ"ים אתך מלך שירי הזמר העברי. מה יחסך אל ערוץ זה בשירתך?
תשובה: בעניין שירי הזמר שלי, אני מרגיש קרוב מאד אל אל-תרמן, דומה לו במנטאליות של מי שלגביו הזמר והשיר הם אחים. הם לא חיים באיבה, וגם לא גוולים אתד מהשני. אני חושב שכוחו השירי של אלטרמן העניק את ההשראה לכל מה שהוא כתב, שאפשר להגדירו כשיר זמר. שירתו גם נהנתה לא מעט מהמוסיקה קאליות, ומהשליטה שלו ב'אנר של שירי זמר. אני גם מתקנא באלטרמן, כיוון שאף פעם לא מצאתי בעצמי יכולת כמו שלו, להקדיש כל כך הרבה כוח וכישרון וזמן לכתיבה, אפילו מוזמנת, של שירי זמר. חלק גדול משירי הם שירים שהולחנו, ורק מיעוטם נכתבו למנגינות.

אני רואה בזמרת השיר, בחלק המוסיקאלי שלו, המשכו של הניגון במשמעות החסידית שלו, של מלים ולחן שמוזנים זה את זה, שתומכים זה בזה, שהם מעניקים זה לזה איכויות מיוחדות. אני מאמין שדרך שירים מולחנים אפשר להנציח מצבים אנושיים לא פחות ולפעמים יותר מאשר דרך שיר שאין לו מנגינה, או דרך לחן שאין לו מלים. יתכן שדווקא הלחנים שחוברו לשירי, הם שישאו את השירים למרחקים גדולים יותר מאשר אילו היו נותרים רק בספר.

שאלה: אתה מן המשוררים העבריים הבולטים שמשך שנים מקיים מים לנופי הארץ הזאת ולרוחה, יד שירית רבת מלים. הזכרת קודם את אהבתך לשירה הרוסית. באמת, בשיריך ניכרת גם השפעת השי" דה הזאת, שיסנין הוא גיבורה בעיניך. זאת מצד אחד. מצד אחר ניכרת השפעת ריח המלוח המרווה את השירה היס'תיכונית שקווא"מיס וספריס הם מגדולי מנציחיו של הריח הזה. כיצד היית אתה מגדיר את שילוב ההשפעות האלה על עולמך השירי?

תשובה: קשה לי מאד להשיב על השאלה שלך. שאלה כזו הולמת יותר אדם שחוקר או יחקור את שירתי, וינסה לתאר את ההשפעות למיניהן שניכרות בה. אני יכול רק לומר שבאמת היו עלי השפעות רבות. וכי על איוה משורר אין השפעות? האדם הוא הפוקוס של עולמו והעולם הזה כולל את הביוגרפיה שלו ואת הגיאוגרפיה שלו ואת הספריה שהוא נושא בתוכו, ודמויות שליוו אותו בחייו. אני מניח שאם אהבתי משוררים כל כך רחוקים